

Nakon relativno kraće borbe uz učešće naše avijacije dva bataljona Četvrte dalmatinske brigade ponovo su i konačno 4. februara 1945. godine oslobodile Ljubuški. U panici, koja je tada nastala među njima, ustaše su pobegle iz Ljubuškog i okoline u pravcu Širokog Brijega, i to preko sela Lipna i Hamzića. U obezglavljenosti, oni su, bježeći, na Mostarskim Vratima, iza sebe, ostavili dvije neoštećene haubice koje su pale u naše ruke. U općem haosu i strahu iz ovih sela sa ustašama, ponovo prema Širokom Brijegu, bježao je i veliki broj seljaka, uglavnom onih koji su povjerivali ustašama da će ih partizani za osvetu, čim stignu, nemilice paliti, pljačkati, ubijati i silovati jer će ih proglašiti ustaškim saradnicima i prijetili su da će sve koji s njima, ustašama, ne idu proglašiti hrvatskim izdajicama pa će ih sve, kad se opet vrate, kazniti oduzimanjem imovine i svim drugim kaznama. Pred svim ustaškim prijetnjama i propagandom mnogi seljaci su bili uspaničeni. Ostavljali su kuće i odlazili, jedni su se skrivali u brdima i ogradama, a bilo ih je dosta koji su se povlačili prema Širokom Brijegu i, kasnije, sve dalje sa Nijemcima i ustašama.

14.

Pošto smo bili upoznati da predстоji borba za oslobođenje Širokog Brijega, a zatim i Mostara, i mi pozadinski, politički radnici krenuli smo u istom pravcu da obavimo svoj dio posla. Marko Šojić i ja dobili smo od Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu zadatku da krenemo sa našim jedinicama i da nakon oslobođenja Širokog Brijega u njemu pronađemo odgovarajuće ljudi i osnujemo našu narodnu vlast. Bili smo svjesni da nam zadatku nije ni jednostavan, ni lak, jer nam je bilo poznato da su u Širokom Brijegu, od strane ustaša neki naši ljudi zatvoreni, a neki, opet, poubijani, tako da nismo znali koga ćemo tamo naći, kome se obratiti i na koga se osloniti.

U pravcu Širokog Brijega išli smo preko sela Lipna, Hamzića, Čerina, Jara, uglavnom istim onim pravcem kojim su nastupale naše snage, Četvrta i Jedanaesta dalmatinska udarna brigada. U svemu smo bili radoznali.

Prvu noć prenoćili smo u selu Lipnu. Marko i ja naišli smo na kuću Ilike i Ivana Brkića i kod njih se zaustavili da bismo prenoćili. Na naše veliko iznenađenje, u kući smo zatekli dosta ukućana i sa njima se postupno upuštali u razgovor. Bili su vrlo ispreparani i u razgovoru suzdržani. Napetost je popustila kad smo se predstavili, kazali im ko smo i odakle smo. Braću Iliju i Ivana rodila je Galuša, sestra moga đeda, pa smo odmah u početku razgovora izračunali u kome smo koljenu rod. Sjedili smo i razgovarali do kasno u noć. Znali smo da naši domaćini dobro poznaju Ivana Primorca

Starog i njegovu kćer Ružu, koja je u posljednjoj akciji ustaša bila uhvaćena na ovom terenu, pa smo kroz razgovor pitali da li oni što znaju ko je to uradio i gdje. Na ovaj razgovor smo ponukani, jer smo ranije čuli da je uhvaćena u selu Hamzićima, prokazana od nekog našeg dalnjeg rođaka Medića i predana ustašama.

- Priča se svašta. Mi ne bismo željeli da se to od nas čuje. Ima još ljudi u selu koji to znaju i naći će se neko ko će to reći. Pogotovo što su u to upetljani neki za koje bismo voljeli da nisu.

U razgovoru o političkim temama i o nama partizanima rekli su nam:

- Ovaj seljak ovdje o vama, partizanima, ne zna ništa drugo, već ono što su nam ovi, s ove druge strane, rekli. Ne možemo reći da vas se nismo bojali, jesmo, ali se sada više bojimo onih drugih, naših. Evo, i vas sačekasmo u svojim kućama, pa vas nahranimo čime smo imali, pa ćete kod nas zanoćiti, i mi smo sada u njihovim očima postali gori i za njih opasniji od vas. Mi smo sad postali hrvatske izdajice i nevjernici, vaši saradnici, prijatelji i nema više toga ko nas od njih može zaštiti. Niti vode koja nas može oprati. Vi ćete otići, a nas, ako ponovo dođu, čeka nož ili vješala.

Kad smo legli da spavamo, Marko je repetirao mašinku, stavio je pod glavu i tiho mi rekao:

- Jesu ti rođaci, jesu nas ugostili, jesmo se sa njima lijepo ispričali, ali ču ja nju za svaki slučaj napuniti, nategnuti i imati je pod glavom.

Na našem putovanju malo koga smo od seljaka u selima sreli i vidjeli i malo s kim pričali. Sela su potpuno pusta, sasvim ispraznjena pa i više nego što smo očekivali. U povlačenju neprijatelja, skupa sa njima, povukao se veliki broj seljaka, i to oba pola i svih starosnih dobi. Oni koji se nisu povukli sa neprijateljem ostali su, ali većina ih je pobegla u

brda i kriju se u šumi i kamenjaru. Posebno su se ispraznila ona sela u kojima je, ili u blizini njih, dolazilo do bilo kakvog, pa i najmanjeg oružanog sukoba. Zahvaljujući ogromnoj količini raznih izrečenih laži, na noge su se dizala čitava sela i u panici napuštala svoje kuće i imanja i bježala u pravcu u kojem su se povlačile ustaše. Kad je već jednom u ovakvom uspaničenom stanju masa svijeta krenula, zakotrljana poput grudve snijega, sve se više uvećavala, što se dalje kotrljala i ubrzavala, sa sobom je odvlačila i onoga ko nikada nije ni pomicalo da će pred nama bježati i napustiti kuću i svoje selo. Iz šire okoline Ljubuškog, na ovaj način, kako se računa, prema Širokom Brijegu i Mostaru otislo je 3 do 4 hiljade žitelja. Veliki broj ovih unesrećenih judi bio je uvjeren da je Široki Brijeg ustaški Alkazar (upravo je tako u ustaškim pjesmama i opjevan) pa su računali da će u njemu naći za sebe utočište i sigurnu zaštitu. Ovakvom paničnom i bezglavom pokretu masa u najvećoj mjeri pridonijeli su upravo oni koji su sa razlogom bježali, jer su bili svjesni svoje krivnje i odgovornosti za zločine koje su činili. Općem metežu i bježanju seljaka iz Gornje Vitine i okolnih sela uvelike je prdonio fra Bono Jelavić, župnik, koji je u bježanju široj ne samo strah i paniku već kod jednog broja seljaka organizirao i podsticao oružani otpor našoj vojsci i u tome je i sam učestvovao.

Nas dvojica, Marko Šojić i ja, prenoćili smo drugu noć u selu Čerinu (nisam siguran, ali mislim da je Čerin) kod tamošnjeg župnika fra Martina Sopte, inače poznatog profesora matematike na Gimnaziji u Širokom Brijegu. Pri dolasku naših boraca fra Martin se nije nigdje micao, već ih je sačekivao u svome stanu. U ovoj župi, kako nam je rekao, službovao je privremeno. Dobro je i nas primio i ugostio, bilo je svega i za jelo i za piće. Sjedili smo do kasno u noć i o mnogo čemu razgovarali. Fra Martin je bio čovjek demokratski raspoložen i antifašističke orientacije kako se deklarisalo više svećenika na ovom terenu, a među njima fra Vojislav Mikulić, fra Zlatko

Sivrić i fra Domijan Rozić (Kasnije, nakon izvjesnog vremena čuli smo da je, nažalost, neko nama nepoznat ubio fra Martina Soptu. Možda ga je njegov antifašizam koštao glave?).

Poznajući u znatnoj mjeri političko stanje na ovom terenu, mi politički radnici, koji smo se ilegalno kretali među ovim narodom, dolazili smo do saznanja da su pravi vinovnici i uzročnici sveukupnog zla oni koi su ovaj narod u velikoj mjeri na razne načine odveli na pogrešan put, stvarali izopačenu sliku o našem antifašističkom i oslobođilačkom ratu, da su se oni već nekim svojim kanalima negdje na vrijeme sklonili, pobegli, i to ne samo do Širokog Brijega i Mostara već i mnogo dalje. Oni su zbrinuli svoju kožu, pa smo bili svjesni da će posljedice te njihove zle politike u stvari snositi onaj ko je za nju najmanje kriv. Lošu sliku među borcima i u narodu Dalmacije i Bosne o zapadnoj Hercegovini svojom zločinačkom politikom stvorili su upravo oni koji su za vrijeme svoje vladavine u Hercegovini, i među njima i veći broj katoličkih svećenika, stalno i u raznim prigodama na različite načine glorificirali i do neba uzdizali fašizam, nacizam, ustaštvo, te tako podsticali veliki broj, uglavnom zaostalih i primitivnih, seljaka na teške i krvave zločine koje su vršili tokom čitavog rata. U službi fašizma bila je i vjerska štampa u čemu je istaknuto mjesto imala «Kršćanska obitelj» koju su uređivali hercegovački franjevci. Urednik je bio dr fra Vadelin Vasilj. Ovaj list, koji se više bavio politikom nego vjerom, doturan je gotovo u svako domaćinstvo i ljudima je služio kao pouka kako se ponašati u politici. Vladajuće ustaške snage u Hercegovini nisu dale mogućnost da do bilo kakvog izražaja dođe iko ko drugačije misli, a takvih nije bilo malo. Takve su kažnjavali logorima i smrću. Isto tako, u narodu je posebno glorificiran Široki Brijeg, a naročito Širokobriješka gimnazija i određeni pojedinci fašističke orientacije koji su se u toj gimnaziji školovali kao što su bili ministri Pavelićeve vlade: Andrija Artuković, Jozo Domandžić, fra Radosav Glavaš i drugi, pri tome potiskujući u

zaborav ljudi koje je ista ta gimnazija dala, a koji su imali sasvim drugačiju, u stvari, progresivnu, demokratsku orientaciju.

Gledajući i slušajući borce Dalmacije za vrijeme njihovog približavanja i isčekivanja napada na Široki Brijeg, imao sam osjećaj da ti borci bez straha idu, žele da jurišaju, da osvajaju taj najveći ustaški, fašistički Bastion, oličenje njihovog stradanja i patnje i u svemu tome izgledalo je da su u toj odlučnosti svjesni da to neće biti lako, ali da im nikakve žrtve nisu velike i nepodnošljive.

Sutradan, putovanje smo nastavili u pravcu sela Turčinovići, Jare i dalje za Široki Brijeg. Borba za Široki Brijeg bila je uvelike u jeku i vrlo žestoka. Sa naše strane, pored velikog broja pješadije, učestvovalo je nekoliko eskadrila aviona, tenkovske jedinice i artiljerija. U neposrednoj blizini Širokog Brijega još jednu noć proveli smo sa našim borcima u nekom zaseoku, a sutradan, kad smo dobili obavijest da je neprijatelj slomljen i Široki Brijeg oslobođen, ušli smo u sam grad. Bilo je to polovinom dana 7. februara 1945.godine.

Dolazeći u samo mjesto Široki Brijeg, prošli smo pored crkve, te Franjevačkog samostana i Širokobriješke gimnazije. Od ljudi gotovo nikog nismo vidjeli ni sreli. Na prolazu pored crkve, nakratko, zastali smo i razgledali okolinu. Svukud oko još uvijek vidjeli su se svježi tragovi teške borbe koja je vođena. Topovske i minobacačke granate, te avionske bombe prekopale su i razorile kako zemljište tako i građevinske objekte. Izgorjela je zgrada gimnazije. Ovaj lokalitet, očigledno, dominira cijelom okolinom, pa su Nijemci i ustaše sa njega davali žestok otpor, a naši borci, svakako uz velike žrtve, morali to slomiti.

U sam grad unišli smo sa njegove zapadne strane. Na cesti, u jednom usjeku naišli smo na jedan uništeni partizanski tenk. Na određenim kotama još uvijek vidjeli su se napušteni i uništeni neprijateljski topovi i flakovi. Kod prvih kuća, pored ceste, u kanalu naišli smo na nekoliko još nepokopanih leševa

njemačkih vojnika. Široki Brijeg je dosta sablasno djelovao. Sve je bilo ispreturano, trgovine isprovaljivane, vrata izvaljena, slomljena, izlozi razlupani, roba različite vrste rasturena s obje strane ceste. Sretali smo se sa pojedinim rukovodiocima naših vojnih jedinica, razgovarali smo o borbama koje su vođene, te davali i naš prigovor na to haotično stanje koje je u gradu napravljeno. Saznali smo da je u toku borbe i prilikom zauzimanja grada naše borce bilo vrlo teško držati pod kontrolom i njima upravljati. Kazali su nam koje su tačke neprijateljskog otpora bile najjače. Crkva i samostan morali su se uz više juriša osvajati, pri tome savlađivati gусте žičane prepreke i minska polja. Rečeno nam je da je pored Nijemaca i ustaša, oružani otpor davao i jedan broj svećenika.

(U borbi za oslobođenje Širokog Brijega pale su velike ljudske žrtve. Kako je kasnije utvrđeno, tom prilikom poginulo je oko 450 partizanskih boraca i 1.400 je ranjeno. Na neprijateljskoj strani bilo je oko 1.800 mrtvih i 480 zarobljenih. U naše ruke pala je velika količina neprijateljskog oružja i druge ratne opreme).

U gradu smo zakazali i održali sastanak sa građanima. Održali smo ga u jednoj gostionici, u središtu čaršije. Ljudi su se okupili u zakazano vrijeme, a bili su vidljivo ispreparadani, blijadi, zbunjeni, jer nisu ni znali zašto ih zovemo, šta ćemo od njih tražiti. Marko je kao čovjek rođen u ovom kraju otvorio sastanak i njime rukovodio. Govorio je o novonastalom vremenu koje je došlo te o zadacima koji očekuju i nas i njih. Što je bilo prirodno, saopćeno je da dotadašnja vlast na ovim prostorima više ne postoji i da se osniva nova, narodna. Marko je prisutnima predložio neke meni nepoznate ljude za odbornike, te predsjednika, sekretara i blagajnika. Radilo se o ljudima za koje smo smatrali da su pošteni i od ugleda. Dok je Marko govorio o zadacima mjesnog NOO, rekao je:

- Prvo što se mora uraditi jest da se obide ovaj teren, ako ima još koji leš, bilo naš ili neprijateljski, da se

pronađu i pokopaju. Poslije svega što nam se dogodilo, među ljudi mora se što prije unijeti mir i sigurnost, osigurati potrebne uvjete za normalizaciju života i učiniti sve da nam od danas sve ide nabolje, i još bolje, i još bolje!

Svjedočenja Jure Galića potvrđuju da pozitivne promjene u društvu i njihova istorija dozrijevaju u dubini društvenog organizma kao izraz iskonske potrebe za pravdom i odnosima u svijetu po mjeri čovjeka. Stoga su progresivne i emancipatorske snage sukobljene sa ideološkom zaslijepljenošću i fanatizmom «gomile» ili sa ideologijom samozvanih lidera koji brane stečene privilegije i društvenu praksu zasnovanu na nasilju. U oba slučaja riječ je o pervertiranom odnosu prema realnosti, o političkoj praksi koja nije došla do svijesti o potrebi formulisanja razumnih i kritičkih snova ideologije, kao i o nužnosti vladavine pravnih načela u ustanovama društva...

Rukopis knjige Jure Galića ima i izvanrednu dokumentarnu vrijednost. Autor poimenice navodi sva mjesta, ljudi, datume; ne ustručava se da imenuje zločince (jer je bio svjedok i očeviđac), seljake, trgovce, činovnike, vojna lica, sveštenike sve koji su unosili nemir i paniku govoreći o ugroženosti i spiskovima za likvidaciju, sve koji su zagazili u zločin, među kojima je bilo vjernih slugu prethodnog režima...

Opsežni rukopis Jure Galića, po širini zahvata i produbljenom poznavanju materije, po humanom odnosu prema složenim i kontroverznim zbivanjima predstavlja izvanredno istorijsko svjedočenje i tragično i herojsko u istim, ispunjeno užasima pred prizorima stradanja i prožeto nadom da razum i ljudska dobrota mogu pronaći puteve spašavanja i humanih rješenja.

Iz recenzije Nikole Kovača.

...ovo svjedočenje ima stvarno značaj iskaza svjedoka zbivanja, učesnika maltene u svemu što je u ratu do februara 1945. bilo vrijedno da se забиљеži u zapadnoj Hercegovini. To svjedočenje zасlužuje da se prihvati kao prilog istoriji Bosne i Hercegovine, posebno naravno zapadne Hercegovine, jer se u njemu mogu naći dosta objektivna tumačenja brojnih tadašnjih događanja, a tu su mnoga imena ljudi koji su bili učesnici i na jednoj i na drugoj strani, posredno ili neposredno, što je, dakle, svojevrsna dokumentacija. Ukazujem i na to da autorovo kazivanje ima i sve literarne kvalitete, posebno u dijalozima i opisu sredine i prostora kuda se sve kretao sa dnevnim i noćnim zadacima, a i više borbenih okršaja u kojima umalo nije ostao bez glave.

Iz recenzije Advana Hozića.

Jure Galić

VRIJEME I LJUDI (SVJEDOČENJE)

Svetlostkomerc d.d.
2005. god.